

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Карп'як Оксана Орестівна

УДК 336.2(091):930.1(477)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В
УКРАЇНІ (XVIII-XX СТОЛІТТЯ): ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

- Науковий керівник:** доктор юридичних наук, професор
Заслужений працівник освіти України
РОССИХІН Василь Васильович,
Харківський національний університет
радіоелектроніки, проректор з
інноваційно-корпоративної роботи та
адміністрування
- Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук,
БАРАБАШ Ольга Олегівна,
Львівський державний університет внутрішніх
справ, професор кафедри загально-правових
дисциплін Інституту права
- кандидат юридичних наук,
ШЕВЧЕНКО Дмитро Анатолійович,
Голосіївське управління поліції ГУНП в м.
Києві, заступник начальника управління поліції
– начальник слідчого відділу

Захист відбудеться «27» травня 2021 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий _____ 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема державно-правового регулювання та впливу на процеси становлення і формування фінансових відносин впливає із достатньо складних і, в той же час, суперечливих правовідносин між державою та економікою. Держава як система управління суспільством і економіка як сфера виробництва та розподілення необхідних суспільству благ традиційно сприймаються як тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені феномени. При цьому, розвиток та взаємовплив даних концептів сприймається у науковому середовищі не досить однозначно. Як правило, переважна частина дискусій пов'язана із тим, який елемент варто розглядати як управлінський, а який як об'єкт управлінської діяльності, що стало наслідком появи двох основоположних концепцій: етатизму та соціально-ліберальної.

В контексті концептуальних аспектів етатизму держава є первинною ланкою по відношенню до економіки, яка являє собою результат ціленаправленої державно-управлінської діяльності у сфері розвитку та реалізації економічних функцій держави. В той час як прихильники соціально-ліберального підходу вважають, що в якості первинних об'єктивних закономірностей розвитку суспільних відносин слід вважати наявність матеріальних і нематеріальних благ за сприяння яких здійснюється розвиток соціуму взагалі, а отже, не держава формує економіку, а соціальні відносини у економічній сфері формують державно-управлінські відносини як регулятивний та охоронний механізм.

Водночас, беззаперечним постає той факт, що кожна із представлених концепцій носить абстрактний характер і не може вважатися основоположною при дослідженні реальних правовідносин, які виникають у соціально-економічних відносинах на різних історико-правових етапах українського державотворення. В той же час, представлене протиставлення двох теорій має важливе теоретико-прикладне значення, адже дозволяє систематизувати та уніфікувати систему наукових поглядів, що прямо та опосередковано стосуються взаємовідносин держави та економіки як ключових аспектів становлення та формування фінансової системи.

Держава, будучи суб'єктом фінансового управління приймаючи нормативно-правові акти та здійснюючи нормотворчу діяльність забезпечує регулювання фінансових взаємовідносин, які є важливими елементами економічного добробуту, що в умовах сучасної фінансово-економічної кризи є одним із основоположних аспектів державотворення. Безумовно, в окреслених аспектах важливу роль відіграють й економічні та політичні проблеми та негаразди, які в контексті недосконалості фінансового законодавства лише посилюють негативні прояви та дестабілізаційні економіко-правові процеси та засади. Встановлення раціональної та соціально-справедливої моделі системи оподаткування, зборів та мита, а також раціональне використання інструментарію державної монополії дозволило б

підвищити дохідну частину державного бюджету, а ефективна система державних витрат могла б позитивно вплинути на процеси зниження затрат на утримання державного апарату та збільшення капіталовкладень у сфері розвитку науки, освіти та виробництва, а отже, розвиток й удосконалення діючого фінансового законодавства є ключовим інструментом у нормалізації та функціонуванні державно-суспільного життя.

А отже, у сучасних умовах існує необхідність у продовженні реформування правового регулювання фінансових правовідносин, що пов'язано із неузгодженістю вітчизняного законодавства, наявності численної кількості підзаконних актів, які допускають неоднозначне тлумачення правових норм та їх неузгодженості із державно-фінансовою політикою, що неможливо здійснити без врахування історико-правових закономірностей становлення та розвитку фінансових правовідносин на кожному етапі становлення української державності.

В сучасних умовах проблематика пов'язана із дослідженням сутності фінансів та фінансової системи посідає чільне місце серед наукових досліджень провідних вчених таких як: О. М. Головка, В. Д. Гончаренко, К. Р. Добкіна, Є. С. Дурнов, В. Р. Жвалюк, В. Є. Кириченко, О. Л. Копиленко, Д. В. Коробцова, Н. С. Кузнецова, В. С. Кульчицький, М. П. Кучерявенко, М. М. Олійник, Н. М. Оніщенко, А. Й. Рогожин, В. В. Россіхін, Г. В. Россіхіна, В. О. Рум'янцев, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, В. М. Юрченко, М. М. Шевердін, А. Є. Шевченко, Д. А. Шевченко, О. Н. Ярмиш тощо.

Але, попри те, що представники вітчизняної і зарубіжної наукової думки досить активно опрацьовували проблематику фінансової діяльності у Російській імперії, становлення та трансформація фінансової системи в Україні у XVIII-XX столітті в комплексних та концептуальних дослідженнях вченими не розглядалося, зокрема чи не єдиними доктринальними та концептуальними, з точки зору даної дисертаційної роботи, дослідженнями є дисертація Головка О. М. «Апарат управління державними фінансами Російської імперії в Україні у кінці XVIII – на початку XX століття: організаційно-правові засади діяльності» (Харків, 2006 рік) та дисертація В. Є. Кириченко «Правове регулювання поземельного кредиту (в українських губерніях Російської імперії в другій половині XIX століття – початку XX століть)» (Харків, 2011 рік) представлені крізь призму історико-правової науки.

Таким чином, наукові розробки присвячені комплексному дослідженню проблематики становлення та трансформації фінансової системи в Україні у XVIII – XX столітті, практично відсутні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 2.1 Додатку 2 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 року № 275, а також відповідних пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету

внутрішніх справ на період 2016-2019 років, схвалених вченою радою ХНУВС згідно протоколу № 2 від 23 лютого 2016 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення закономірностей та організаційно-правових засад становлення та трансформації фінансової системи у досліджуваний період на основі системного історико-правового порівняльного аналізу найрізноманітніших архівних джерел, нормативно-правових актів й наукової літератури.

Визначена мета обумовила постановку та вирішення таких дослідницьких задач:

- вивчити та систематизувати архівні матеріали і джерела права, проаналізувати та порівняти нормативно-правові акти і наукові дослідження відносно теми дисертаційної роботи у досліджуваний період;
- визначити сутність та генезис теорії публічного управління та фінансової діяльності держави у системі політико-правових учень;
- виокремити наукову періодизацію еволюції та трансформації фінансової системи в Україні у XVIII – XX столітті;
- показати правову природу та конкретні історико-правові умови формування фінансової політики;
- виявити загальні закономірності та особливості державно-правової фінансової та фінансово-управлінської діяльності на українських територіях;
- з'ясувати причини, що сприяли становленню та трансформації фінансової системи та концептуальних аспектів формування державного кредиту та фінансів підприємств як ключових елементів фінансової системи;
- охарактеризувати правове становище правовий статус та систему органів по забезпеченню державного фінансового контролю на українських територіях;
- з'ясувати особливості завдань і цілей становлення й розвитку нормативно-правових форм та засад правового регулювання державного фінансового контролю;
- обґрунтувати специфіку юридичної відповідальності за порушення у сфері фінансової діяльності.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини, що виникали у сфері фінансової діяльності в їхньому історичному осяганні.

Предметом дослідження є становлення та трансформація фінансової системи в Україні в XVIII – XX столітті.

Методи дослідження. У процесі розкриття предмета дослідження як для досягнення мети дисертаційної роботи, так і забезпечення наукової об'єктивності, повноти, достовірності та переконливості отриманих результатів, було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що є характерними для правової науки. Зокрема, за допомогою системно-структурного методу було сформовано загальну структуру дисертаційного дослідження, що забезпечило цілком повне розкриття та вирішення поставлених перед дисертантом завдань. Історико-порівняльний метод пізнання надав можливість дослідити доктринальне

уявлення про становлення та трансформацію інституту фінансового контролю на базі аналізу історичних процесів на різних історико-правових етапах, що дозволило відслідкувати взаємозв'язок виникнення та розвитку окремих принципів та державно-правових засад становлення фінансової системи в зокрема. З огляду на особливу значущість історичного підходу до з'ясування проблематики дисертаційного дослідження, зокрема теорії публічного управління та фінансової діяльності держави у системі політико-правових учень і окремих інституціональних засад становлення фінансової системи, акцентовано увагу шляхом представлення окремих підрозділів (підрозділи 1.2, 1.3).

Діалектичний метод пізнання правової дійсності надав можливість проаналізувати багатогранну природу становлення та трансформації фінансової системи у визначенні хронологічні рамки в аспекті нормативно-правового регулювання фінансової діяльності, особливостей її цілей та джерел формування й реалізації (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Загальнонаукові методи аналізу та синтезу були широко використані в усіх розділах дисертації. Метод системного аналізу, який є одним із основних методів цієї роботи, надав можливість досягти виконання поставленої мети та завдань дослідження, а метод синтезу застосовувався при конструюванні власних авторських дефініцій та інших теоретичних положень. Шляхом застосування логіко-семантичного методу сформовано понятійно-категоріальний апарат роботи, а саме надані дефініції категорій: «фінансова система», «державно-фінансова система», «фінансовий контроль» та «державний контроль», а також встановлено співвідношення між ними (підрозділи 2.1; 2.2, 3.1, 3.2, 3.3). Формально-догматичний метод, за допомогою якого вдалося з'ясувати та інтерпретувати зміст правових актів, що відображають становлення та трансформацію фінансової системи, а також окремих її структурних елементів, став основним практично в усіх розділах дисертації, але найактивніше застосовувався при дослідженні питання нормативно-правового регулювання фінансової діяльності та державного фінансового контролю (розділи 2, 3). Порівняльно-правовий метод, завдяки якому проаналізовано законодавство на різних історико-правових етапах, надало можливість використання позитивного досвіду у національній законотворчій і правозастосовній практиці, зокрема, в аспекті забезпечення державного фінансового контролю крізь призму виокремлення спеціально-уповноважених органів та установ (підрозділ 3.1, 3.2). Застосування соціологічного методу сприяло як виявленню порушень державно-управлінської діяльності у фінансовій сфері у досліджувані хронологічні рамки, тоді як статистичний метод дав змогу узагальнити насамперед представлені архівні хроніки та матеріали, використовуючи при цьому метод теоретичного моделювання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у юридичній науці здійснено спробу надати концептуальне обґрунтування та історико-правовий аналіз процесу становлення та трансформації фінансової системи в Україні в XVIII – XX столітті. В межах дисертаційної роботи

обґрунтовано низку наукових концептуальних положень, висновків та узагальнень, які характеризуються важливим значенням для історико-правової науки України та можуть бути враховані в процесі українського державотворення, зокрема:

у перше:

- аргументовано показано, що становлення та трансформація фінансової системи не визначалася лінійним характером, а відсутність чітких та зважених механізмів державної фінансової політики характеризували її як стихійну діяльність окремих органів державної влади направлену на отримання грошових ресурсів для покриття витрат того чи іншого органу державного управління, а також забезпечення його необхідними матеріально-технічними ресурсами, а в окремих випадках – фінансування окремої ключової функції держави, наприклад ведення війни чи утримання певних прошарків суспільства;

- встановлено, що з моменту проголошення на українських землях радянської влади, суспільні відносини у сфері фінансової діяльності вважалися особливим об'єктом державного управління охоронюваним кримінально-правовим законом, що гарантувалося системою заходів державного примусу найтяжчих кримінальних покарань ;

- доведено, що розуміння фінансової системи має здійснюватися в контексті системно-утворюючих елементів окремих інститутів та відносин за допомогою яких здійснюється публічне управління фінансами та економічними відносинами, систематизація яких дозволила виділити два аспекти загальноуправлінської діяльності у сфері державно-фінансової політики: структурний (фінансова система постає як сукупність фінансових інститутів) та функціональний (фінансова система – сукупність установ та організацій у сфері фінансової діяльності) за яких держава виступає в якості структурно-функціонального елементу фінансової системи й за результатами своєї державно-управлінської діяльності забезпечує адміністративно-кримінальний вплив на її формування та функціонування;

- показано, що формування та трансформація структурних елементів фінансової системи здійснювалось крізь призму абстрактних форм правового регулювання суспільних відносин до їх видозмінення у спеціалізовані функції окремих органів державного управління по забезпеченню фінансового контролю;

- констатовано, що нормативно-правові форми реалізації державного фінансового контролю уособлювались у вигляді проведення ревізії звітів, повторному огляді їх в разі необхідності та наглядом за ходом проведення ревізій, що в сукупності охоплювало систему «генеральної звітності», яка застосовувалась по відношенню лише до окремих органів державного управління, які не володіли імунітетом щодо поширення фінансової контрольної-наглядової державно-управлінської діяльності;

удосконалено:

- ключові підходи щодо розуміння сутності та розмежування таких понять як «фінансова діяльність», «фінансове господарство», «державне господарство», «публічне господарство» які в залежності від історико-правових хронологічних

рамок уособлювались як поняття-синоніми на позначення первинних елементів фінансової системи;

- наукові положення історико-правової науки щодо системи органів фінансово-контрольної державної політики, шляхом їх доповнення системою органів та установ казначейств та пошти, які здійснювали акумуляцію, розподіл та переказ казенних грошових коштів;

- існуючі знання про процесуальний порядок здійснення службовими та посадовими особами контрольно-ревізійної діяльності у формі забезпечення державно-фінансового нагляду;

- наукові уявлення щодо закономірностей становлення та трансформації фінансової системи від синтезу натурально-фінансової до фінансової форми у її класичному сучасному розумінні;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо державного кредиту та фінансів підприємств як функціонально-інституційні елементи фінансової системи;

- положення про основні форми, зміст, спрямованість, організаційну структуру органів державної влади діяльність яких спрямована на становлення та трансформацію фінансових відносин в умовах української незалежності;

- наукові уявлення про систему політико-правових, соціально-економічних та нормативно-правових чинників, які зумовили трансформацію фінансової системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації, основні положення та висновки, викладені в ній, можуть бути використані:

- у навчальному процесі – при підготовці спеціальних навчальних посібників та підручників із історії держави і права України, історії держави і права зарубіжних країн, теорії держави і права, фінансового і податкового права;

- у науково-дослідній сфері – як фундаментальна основа для подальших історико-правових досліджень становлення та трансформації фінансової системи в Україні, а також для розвитку доктрини фінансового права;

- у правозастосовній діяльності – результати дисертаційного дослідження сприятимуть порядку справляння податків та зборів, а також становлення сутнісних уявлень щодо належної моделі функціонування та забезпечення фінансової системи;

- у галузі правотворчої діяльності – для вдосконалення податкового та фінансового законодавства;

- у правовиховній діяльності – для підвищення рівня правосвідомості, професійно-правової культури службових та посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, дослідників-правників.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження висвітлені у доповідях на наукових, науково-практичних та інших наукових заходах: «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (Харків, 17–18 січня 2020

року), «Право як ефективний суспільний регулятор» (Львів, 14–15 лютого 2020 року), «Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку» (Харків, 6–7 березня 2020 року), «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (Запоріжжя, 27–28 березня 2020 року), «Legal, Economic Science and Praxis» (2020 року).

Публікації. Основні висновки та окремі положення дисертаційного дослідження викладені у 5 наукових статтях у наукових фахових виданнях України й іноземних держав, 5 тезах доповідей на науково-практичних конференціях та засіданнях тематичних «круглих столів».

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації – 248 сторінок, з яких основного тексту – 229 сторінок, списку використаних джерел – 229 найменувань на 19 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про апробацію результатів і публікації.

Перший розділ **«Загальні засади дослідження проблематики становлення та трансформації фінансової системи в Україні (XVIII-XX століття): історико-правове дослідження»** починається із *підрозділу 1.1. «Історіографічна та джерельна основа дослідження»*, де проведено науковий аналіз літератури історичного та юридичного характеру щодо виокремлення окремих аспектів та закономірностей становлення та трансформації фінансової системи у досліджуваний період.

Констатовано, що при дослідженні проблематики генезису фінансової системи у вітчизняній науковій думці, доцільно звернути увагу на деякі джерела права, які закріплювали основи фінансових правовідносин. Доктринальний аналіз свідчить, що на різних історико-правових етапах української державності приймалося чимало положень, інструкцій, які стосувалися питань оподаткування, діяльності та функціонування фінансових органів. Майже переважна більшість джерел права була відображена у Зводі законів Російської імперії, який не вважався кодифікованим нормативно-правовим актом, але визначався тематично структурованим збірником нормативних актів, які приймалися у різні часи. На території України не діяло жодного кодифікованого акту у сфері оподаткування чи фінансових відносин, але майже кожен розділ Зводу законів містив деякі податкові чи фінансово-правові норми. Не менш важливе значення посідали й неофіційні видання, які публікувалися з метою тлумачення існуючих нормативно-правових основ, надання роз'яснень та рекомендацій щодо застосування відповідних

правових норм, огляду правозастосовчої практики, що забезпечувало дієву допомогу учасникам фінансово-правових відносин. Для ознайомлення із поточним законодавством видавався збірник «Вісник фінансів, промисловості і торгівлі». Статистика стану фінансової системи відображалась у щорічному державному бюджеті, а із 1867 року почав публікуватися «Звіт державного контролю». Теоретично, ознайомитись із станом державного бюджету та видатковою частиною можна було у «Щорічнику Міністерства фінансів». Окрім того, публікувався науково-популярний збірник «Праці податкової комісії» де представлялись наукові статті, офіційні документи, огляди та роз'яснення в окремих томах.

Одне із найбільших значень при дослідженні проблематики становлення та трансформації податкової системи в окреслений період мають неопубліковані матеріали державних архівів, переважна більшість яких була вперше введена у науковий обіг, зокрема: Державний архів Київської області (фонд 504, фонд 1275, фонд 1963, фонд 2957, фонд 631, фонд 299, фонд 1188, фонд 1751, фонд 2799, фонд 2957); Державний архів Харківської області (фонд 18, фонд 31, фонд 757, фонд 767, фонд 823, фонд 922); Державний архів Дніпропетровської області (фонд Р-349; фонд Р-4378, Фонд Р-6154). Також було використано матеріали, що зберігаються у Державному архіві Херсонської області, Державному архіві Полтавської області, а також аналогічні матеріали Державного архіву Кіровоградської області.

У підрозділі 1.2 «Генезис теорії публічного управління та фінансової діяльності держави у системі політико-правових учень» вказано, що процес формування та трансформації державно-управлінської діяльності у сфері фінансів засвідчив, що ключовим аспектом в контексті сутнісного розуміння фінансової системи постає фіскальна діяльність держави, яка сформувалась як політичний інститут поступово еволюціонувала у категорію економіко-правового характеру, що виступає в якості форми реалізації фінансової діяльності держави. Організаційно-правові та нормативні засади фінансової діяльності реалізовувались за допомогою правовідносин в яких переважали охоронні норми у відповідності до яких закріплювалась презумпція прагнення до вчинення правопорушень індивідуальними та колективними суб'єктами податкового та митного законодавства як ключових елементів фінансової системи, що постало результатом втілення державно-управлінської діяльності у сфері фінансів як каральної та штрафної державної політики.

В підрозділі 1.3 «Становлення фінансової системи та здійснення державно-управлінської діяльності у сфері фінансів у вітчизняній науковій думці» доведено, що розгляд фінансової системи в якості системно-утворюючих елементів фінансових інститутів та відносин за допомогою яких здійснюється публічне управління фінансами та економічними відносинами дозволяє виділити два аспекти: структурний (фінансова система постає як сукупність фінансових інститутів) та функціональний (фінансова система – сукупність установ та організацій у сфері фінансової діяльності). Держава виступає в якості структурно-

функціонального елементу фінансової системи та за результатами своєї державно-управлінської діяльності забезпечує адміністративний вплив на її формування та функціонування.

Генезис становлення фіскалітету як первинного та фундаментального елементу формування фінансової системи дозволив виокремити два хронологічних історико-правових етапи його розвитку: перший – виникнення в якості негласного державного нагляду за діяльністю та виконанням службових обов’язків окремими посадовцями та другий – трансформація у економіко-правовий інститут, діяльність якого направлена на функціональне забезпечення державно-управлінської діяльності у податковій та митній державній політиці як структурних елементів фінансової системи.

Другий розділ **«Становлення та розвиток фінансово-правових відносин на українських територіях (XVIII-XX століття)»** складається із трьох підрозділів. У підрозділі 2.1 *«Державно-правова фінансова та фінансово-управлінська діяльність на українських територіях (XVIII-перша половина XIX століття)»* акцентовано увагу на тому, що в період знаходження українських територій у складі Російської імперії система правового регулювання управління фінансами мала архаїчний характер. Позитивне право у сфері закріплення державної політики у сфері фінансів було суперечливим і відсталим від розвитку суспільних відносин. Накопичений державний борг, високі темпи інфляції й хронічний дефіцит бюджету не могли сприяти формуванню гармонійної й успішної державно-фінансової політики. До кінця XVIII століття навіть не були здійсненні жодні спроби по створенню єдиного бюджету: уряд звертався до казни в міру виникнення нових потреб у фінансуванні того чи іншого виду діяльності.

Аргументовано показано, що в контексті визначення державно-правового регулювання фінансової діяльності концептуальним постає проблематика визначення та сутності фінансової діяльності взагалі, оскільки дана категорія не була домінуючою, ані в роботах дослідників представленого періоду, ані у нормативних актах. В якості основоположних категорій фінансово-правової науки виступали поняття «публічне господарство», «державне господарство» і «фінансове господарство». З урахуванням сучасних поглядів і специфіки представленого історико-правового періоду, автором запропоновані власні авторські підходи до визначення сутності та розмежування понятійно-категоріального апарату.

У підрозділі 2.2 *«Система нормативно-правового регулювання фінансової діяльності, особливості її цілей та джерел формування (друга половина XIX – початок XX століття)»* доведено, що фінансова діяльність держави здійснювалась шляхом прийняття правових норм, тому правова форма здійснення фінансової діяльності була основною. Усі законодавчі акти, що належали до фінансової діяльності в період знаходження українських територій у складі Російській імперії, можна охарактеризувати як джерела її правового регулювання і розділити на закони і підзаконні нормативні акти. Складність їх класифікації

обумовлена тим фактом, що в досліджуваний період чітке поняття законів було відсутнє, а правові акти приймалися в різних формах (положення, статuti, інструкції), а отже, доцільно, розглядати в якості закону правовий акт, затверджений вищим на той час державно-правовим авторитетом – главою держави, а усі правові акти, не затверджені очільником держави, при такому підході логічно віднести до підзаконних нормативних актів. Правове регулювання фінансової діяльності в Російській імперії здійснювалось на основі поєднання законів і підзаконних нормативних актів, юридичні звичаї відігравали значно меншу роль, але поступово складаючись в певну систему, починають утворювати нову галузь права – фінансове право. Самостійною частиною системи фінансового права постало бюджетне право або «вчення про рівноправність доходів і витрат» в контексті становлення якого формуються такі принципи складання бюджету як: принцип законності державних вимог до індивідуума; принцип загальності повинностей; принцип рівності повинностей.

У підрозділі 2.3 *«Концептуальні аспекти становлення державного кредиту та фінансів підприємств та організацій як ключових елементів фінансової системи»* розкриваються змістовні аспекти становлення державного кредиту в досліджуваний період, що було пов'язано із такими чинниками зростання державного боргу як: військові витрати, борги по викупним операціям, борги кредитних установ, зовнішні залізничні позики і переклад на державний борг облігацій викуплених залізниць. Постійний дефіцит бюджету змушував уряд вдаватися до такого джерела, як державний кредит. В результаті безперервно зростав державний борг, в першу чергу, зовнішній. Відсотки по боргах стали займати все більше місця у видатковій частині бюджету, змушуючи вдаватися до нових запозичень. Структура державних витрат визначалася політичною системою Російської імперії, її економічною та зовнішньою політикою, а також географічним положенням. Традиційно найбільша частина бюджетних коштів витрачалася на потреби збройних сил. Постійно зростали витрати на державний апарат, на поліцію, боротьбу з революційним рухом. Чимало коштів забирали залізниці, а також утримання імператорської сім'ї. У той же час, уряд прагнув економити бюджетні кошти, коли мова йшла про систему освіти, соціального піклування, пенсійне забезпечення тощо. Окрім того, відсутність державної політики та належного правового регулювання фінансів підприємств та організацій як елементів фінансової системи держави постало наслідком наявності надмірної системи податкових зобов'язань.

Третій розділ **«Інститут державного фінансового контролю як форма забезпечення фінансової політики української держави в XVIII-XX столітті»** характеризується синтезом трьох підрозділів в яких розкриваються змістовні характеристики та форми державного фінансового контролю. У підрозділі 3.1 *«Загальнотеоретичні засади становлення та державно-правового забезпечення фінансового контролю на українських землях»* аргументовано показано, що визначення основоположних засад фінансового контролю потребує уточнення

сутнісного значення поняття «державний фінансовий контроль», який у науковій літературі зазвичай поділяють на: державний (в тому числі муніципальний), недержавний (аудиторський) і внутрішньогосподарський фінансовий контроль. В період знаходження українських територій у складі Російської імперії поняття «фінансовий контроль» не існувало, а про державний контроль йшлося не як про функцію влади, а як про установу, сам же термін «нагляд» самостійно не використовувався; він був пов'язаний з назвою органу, який його здійснював («нагляд керівництва», «нагляд поліцейський »). Перший спеціалізований орган фінансового контролю з'явився у 1811 році й отримав назву «Державний контроль». У його компетенцію входило спостереження за правильністю і законністю надходження державних доходів і здійснення витрат, що, в цілому, підходить під визначення фінансового контролю. Аргументовано показано, що в досліджуваний період існувало два значення терміну «державний контроль», різниця між якими визначається в тому числі і написанням. Поняття «державний контроль» (з малої літери) – процедура перевірки виконання рішення, прийнятого будь-яким державним органом, або спостереження з метою перевірки, а «Державний контроль» (з великої літери) – установа (державний орган), яка керує такою перевіркою.

У підрозділі 3.2 «Правовий статус та система органів та установ забезпечення державного фінансового контролю» визначено, що державно-управлінські реформи другої половини XIX століття зіграли значну роль в розвитку правових та організаційних основ державного фінансового контролю, адже, по-перше, в результаті перетворення державного апарату і уряду міністерств як одноосібних органів державної влади відбулося удосконалення правового регулювання системи управління в цілому, що в певній мірі вплинуло і на здійснення державою контрольних функцій, зокрема, законодавче закріплення принципу єдиначальності сприяло більш ефективному управлінню фінансами, в тому числі й здійсненню фінансового контролю, як наслідок заснування міністерств сприяло розвитку державно-фінансової політики. По-друге, на даному етапі були сформовані самостійні органи з чітко визначеними контрольними повноваженнями в сфері фінансів – Міністерство фінансів та Головне управління ревізії державних рахунків. Наголошувалась необхідність зосередження всіх коштів виключно у касах Міністерства фінансів з метою усунення розпорошеності державних коштів, а також не відображення в бюджеті значної частини доходів, і як наслідок – введення попереднього контролю. При цьому він повинен був здійснюватися не Міністерством фінансів, так як це призвело б до дублювання функцій двох ревізійних інстанцій, а Державним контролем.

У другій половині XIX століття були проведені корінні перетворення в сфері управління фінансами, які призвели до значних змін у правовому регулюванні державного фінансового контролю. У першу чергу, слід вказати на вдосконалення правового положення спеціалізованого органу фінансового контролю –

Державного контролю. У той же час не можна повністю виключати із системи органів фінансового контролю Міністерство фінансів. Крім того, в якості позитивних обставин, що сприяли в цілому розвитку правових та організаційних основ фінансового контролю, вважаємо за можливе назвати: прийняття основоположних нормативних правових актів, що детально регламентували порядок складання, розгляду і виконання фінансових кошторисів відомств, а також державного розпису доходів і витрат; остаточне закріплення правового статусу Державного контролю; відмова від системи «генеральної звітності» й наділення Державного контролю правом на проведення документальних ревізій не тільки виконавців, а й розпорядників, а також введення попереднього і фактичного контролю, здатних попередити (запобігти) здійснення незаконних дій з коштами державного бюджету; утворення на місцях самостійних органів фінансового контролю, підзвітних Державному контролю. Наголошено на тому, що хронологічні рамки представлені як початок XIX-друга половина XIX століття – це період зародження і формування незалежного, спеціалізованого, відповідаючого вимогам часу фінансово-контрольного органу, з появою якого був завершений етап становлення фінансової системи, за результатами якого вдалося реалізувати політику держави щодо створення системи фінансового управління, до якої увійшли три основні частини (дохідна, витратна й контрольна).

У підрозділі 3.3. *«Нормативно-правові форми та засади правового регулювання державного фінансового контролю на українських територіях»* з'ясовано, що нормативно-правові форми реалізації державного фінансового контролю можна звести до: 1) ревізії звітів; 2) повторному огляді їх в разі необхідності; 3) нагляду за ходом проведення ревізій. Наявність цих елементів говорить про те, що так звана система «генеральної звітності» закріплена на загальнодержавному рівні досліджуваного періоду володіла всіма необхідними елементами для успішної фінансово-контрольної діяльності складовими обумовлених у нормативно-правових актах. Фінансово-контрольні правовідносини в досліджуваній період складалися безпосередньо в процесі проведення контрольно-ревізійних заходів, наслідком чого була відмінність їх від інших публічних правовідносин. Разом з тим протягом усього досліджуваного періоду спостерігається стійка тенденція підвищення статусу контрольно-ревізійних органів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне теоретико-прикладне узагальнення й надано нове вирішення наукової проблематики у вітчизняній історії держави та права, що полягає в системному дослідженні історичного досвіду становлення та трансформації фінансової системи в Україні у XVIII – XX столітті. Доктринальне узагальнення одержаних результатів дисертаційної роботи надало змогу сформулювати такі важливі висновки:

1. Процес формування та трансформації державно-управлінської діяльності у сфері фінансів засвідчив, що ключовим аспектом в контексті сутнісного розуміння фінансової системи постає фіскальна діяльність держави, яка сформувавшись як політичний інститут поступово еволюціонувала у категорію економіко-правового характеру, що виступає в якості форми реалізації фінансової діяльності держави.

Організаційно-правові та нормативні засади фінансової діяльності реалізовувались за допомогою правовідносин в яких переважали охоронні норми у відповідності до яких закріплювалась презумпція прагнення до вчинення правопорушень індивідуальними та колективними суб'єктами податкового та митного законодавства як ключових елементів фінансової системи, що постало результатом втілення державно-управлінської діяльності у сфері фінансів як каральної та штрафної державної політики.

2. Розгляд фінансової системи в якості системно-утворюючих елементів фінансових інститутів та відносин за допомогою яких здійснюється публічне управління фінансами та економічними відносинами дозволяє виділити два аспекти: структурний (фінансова система постає як сукупність фінансових інститутів) та функціональний (фінансова система – сукупність установ та організацій у сфері фінансової діяльності). Держава виступає в якості структурно-функціонального елементу фінансової системи та за результатами своєї державно-управлінської діяльності забезпечує адміністративний вплив на її формування та функціонування. Генезис становлення фіскалітету як первинного та фундаментального елементу формування фінансової системи дозволив виокремити два хронологічних історико-правових етапи його розвитку: перший – виникнення в якості негласного державного нагляду за діяльністю та виконанням службових обов'язків окремими посадовцями та другий – трансформація у економіко-правовий інститут, діяльність якого направлена на функціональне забезпечення державно-управлінської діяльності у податковій та митній державній політиці як структурних елементів фінансової системи.

3. В сучасних умовах становлення вітчизняної науки, простежується, що необхідність публічного управління зумовлює виникнення і подальшу затребуваність механізму держави як сукупності державних органів, які здійснюють державну владу і реалізацію функцій держави, детермінуючи, в свою чергу, по-перше, форму правління як структуру і порядок утворення верховних органів держави і способи здійснення ними своїх повноважень, по-друге, форму державного устрою як характер розподілу публічної влади на всій території країни і систему взаємозв'язків між центральними і регіональними органами, по-третє, політичний режим як способи взаємозв'язку, «діалогу» держави і його апарату з громадянами та інститутами громадянського суспільства, особливо якщо це стосується формування та використання централізованого фонду грошових коштів, такого, як бюджет. Категорія «публічне управління», крім сполучного по

відношенню до інших категорій характеру має ще два, важливих з точки зору дисертаційної проблематики, властивості: по-перше, воно в рівній мірі може використовуватися і стосовно державно-організованого суспільства, виступаючи як державне управління і до його протодержавних утворень, виступаючи як різні форми об'єднань певної частини суспільства, оскільки нерозривно пов'язане з процесами становлення і еволюції різних видів публічної влади, варіантів її територіального розподілу і механізмів здійснення; по-друге, що правовідношення у вигляді юридичної конструкції «централізація – децентралізація» відображає ступінь на будь-якому етапі розвитку людського суспільства розподіл і реалізацію публічно-владних функцій і повноважень між владними керуючими суб'єктами різних ієрархічних рівнів і організаційних (організаційно-правових) форм щодо становлення та розподілу окремих елементів фінансової системи держави в цілому.

4. В період знаходження українських територій у складі Російської імперії система правового регулювання управління фінансами мала архаїчний характер. Позитивне право у сфері закріплення державної політики у сфері фінансів було суперечливим і відсталим від розвитку суспільних відносин. Накопичений державний борг, високі темпи інфляції й хронічний дефіцит бюджету не могли сприяти формуванню гармонійної й успішної державно-фінансової політики. До кінця XVIII століття навіть не були здійсненні жодні спроби по створенню єдиного бюджету: уряд звертався до казни в міру виникнення нових потреб у фінансуванні того чи іншого виду діяльності.

5. В контексті визначення державно-правового регулювання фінансової діяльності концептуальним постає проблематика визначення та сутності фінансової діяльності взагалі, оскільки дана категорія не була домінуючою, ані в роботах дослідників представленого періоду, ані у нормативних актах. В якості основоположних категорій фінансово-правової науки виступали поняття «публічне господарство», «державне господарство» і «фінансове господарство». З урахуванням сучасних поглядів і специфіки представленого історико-правового періоду, автор пропонує розглядати в якості основних елементів фінансової діяльності в Російській імперії бюджетну систему, державні доходи, державні витрати, державний фінансовий контроль, грошову систему, кредитно-банківську систему, натомість комплексний характер фінансової діяльності визначає необхідність комплексного аналізу її складових частин. Зміст фінансової діяльності держави, її спрямованість обумовлені фінансовою політикою держави, яка може бути визначена як діяльність держави щодо створення та розвитку ефективної фінансової системи, а також як сфера діяльності суб'єктів фінансового права, пов'язана зі створенням оптимального режиму фінансово-правового регулювання з метою ефективного акумулювання, розподілу і використання фінансових ресурсів. Мета і завдання фінансової діяльності визначаються фінансовою політикою держави на даному історико-правовому етапі. Основні напрямки фінансової діяльності пов'язані з її завданнями і як правило, до числа головних предметів, що становлять зміст фінансової діяльності, відносяться

організація акумулювання грошових коштів за допомогою податкових і неподаткових надходжень до бюджету, здійснення державних витрат, організація грошової емісії, встановлення основ кредитно-банківської системи.

6. В досліджуваний період в структурі фінансової діяльності держави ключову роль займало акумулювання доходів і здійснення витрат, а також контроль за цим процесом, звідси й випливає, що такі види діяльності потребують чіткого правового регулювання. Діючі нормативні акти Російської імперії передбачали, що доходи бюджету складаються з податків і неподаткових надходжень. До неподаткових доходів відносились доходи, одержувані від державної власності, перш за все, земель та лісів, а також від прав держави на здійснення окремих видів діяльності, зокрема до найважливіших сфер належали залізнична, гірська, монетна, поштова, телеграфна і деякі інші, що приносили найбільший дохід, але, разом з тим, потребували й значних витрат, особливо залізниці. Тому в структурі доходів неухильно зростала роль податкових надходжень.

7. Постійний дефіцит бюджету змушував уряд вдаватися до такого джерела, як державний кредит. В результаті безперервно зростав державний борг, в першу чергу, зовнішній. Відсотки по боргах стали займати все більше місця у видатковій частині бюджету, змушуючи вдаватися до нових запозичень. Структура державних витрат визначалася політичною системою Російської імперії, її економічною та зовнішньою політикою, а також географічним положенням. Традиційно найбільша частина бюджетних коштів витрачалася на потреби збройних сил. Постійно зростали витрати на державний апарат, на поліцію, боротьбу з революційним рухом. Чимало коштів забирали залізниці, а також утримання імператорської сім'ї. У той же час, уряд прагнув економити бюджетні кошти, коли мова йшла про систему освіти, соціального піклування, пенсійне забезпечення тощо. Окрім того, відсутність державної політики та належного правового регулювання фінансів підприємств та організацій як елементів фінансової системи держави постало наслідком наявності надмірної системи податкових зобов'язань.

8. Перший спеціалізований орган фінансового контролю з'явився в Російській імперії лише у 1811 році й отримав назву «Державний контроль». У його компетенцію входило спостереження за правильністю і законністю надходження державних доходів і здійснення витрат, що, в цілому, підходить під визначення фінансового контролю. Отже, можна сказати, що під поняттям державний контроль мали на увазі саме фінансовий контроль. Слід зазначити, що існувало два значення терміну «державний контроль», різниця між якими визначається в тому числі і написанням. Поняття «державний контроль» (з малої літери) – процедура перевірки виконання рішення, прийнятого будь-яким державним органом, або спостереження з метою перевірки, а «Державний контроль» (з великої літери) – установа (державний орган), яка керує такою перевіркою.

9. Державно-управлінські реформи другої половини XIX століття зіграли значну роль в розвитку правових та організаційних основ державного фінансового контролю, адже по-перше, в результаті перетворення державного апарату і уряду міністерств як одноосібних органів державної влади відбулося удосконалення правового регулювання системи управління в цілому, що в певній мірі вплинуло і на здійснення державою контрольних функцій, зокрема, законодавче закріплення принципу єдиначальності сприяло більш ефективному управлінню фінансами, в тому числі й здійсненню фінансового контролю, як наслідок заснування міністерств сприяло розвитку державно-фінансової політики. По-друге, на даному етапі були сформовані самостійні органи з чітко визначеними контрольними повноваженнями в сфері фінансів – Міністерство фінансів та Головне управління ревізії державних рахунків. Наголошувалась необхідність зосередження всіх коштів виключно у касах Міністерства фінансів з метою усунення розпорошеності державних коштів, а також не відображення в бюджеті значної частини доходів, і як наслідок – введення попереднього контролю. При цьому він повинен був здійснюватися не Міністерством фінансів, так як це призвело б до дублювання функцій двох ревізійних інстанцій, а Державним контролем.

У другій половині XIX століття були проведені корінні перетворення в сфері управління фінансами, які призвели до значних змін у правовому регулюванні державного фінансового контролю. У першу чергу, слід вказати на вдосконалення правового положення спеціалізованого органу фінансового контролю – Державного контролю. У той же час не можна повністю виключати із системи органів фінансового контролю Міністерство фінансів. Крім того, в якості позитивних обставин, що сприяли в цілому розвитку правових та організаційних основ фінансового контролю, вважаємо за можливе назвати: прийняття основоположних нормативних правових актів, що детально регламентували порядок складання, розгляду і виконання фінансових кошторисів відомств, а також державного розпису доходів і витрат; остаточне закріплення правового статусу Державного контролю; відмова від системи «генеральної звітності» й наділення Державного контролю правом на проведення документальних ревізій не тільки виконавців, а й розпорядників, а також введення попереднього і фактичного контролю, здатних попередити (запобігти) здійснення незаконних дій з коштами державного бюджету; утворення на місцях самостійних органів фінансового контролю, підзвітних Державному контролю. Проте, прийняті нормативні правові акти відрізнялися певною недосконалістю, зокрема, були надані органам фінансового контролю повноваження, що не відповідали повною мірою тим завданням, які перед ними стояли, наприклад повноваження Державного контролю були сформульовані так, що не зовсім представляється ясним, в якій ролі він виступає в сфері владних відносин: як захисник інтересів скарбниці і її представник перед судовою владою, або як головний орган у сфері розпорядження скарбницею.

10. Незважаючи на те, що в системі контрольно-ревізійної діяльності

з'являються певні позитивні явища, в основному фінансовий контроль мав серйозні структурні недоліки, які полягали в розриві між новоутвореними вищими й старими місцевими органами контролю. У результаті, установи, які здійснювали однакові функції мали різні можливості для їх реалізації. Незважаючи на багато проблем, контрольні відділення й Головне управління ревізії в цей період взаємодіяли між собою. Також важливо зазначити, що суттєвою проблемою місцевого фінансового контролю було підпорядкування лічильно-ревізійних органів губернській владі, контроль за якою був їхньою основною функцією. Головне завдання – спостереження за законністю руху державних коштів вирішувалося в цей період недостатньо, що загалом дає можливість говорити про слабкість і малоефективність фінансового контролю.

11. Хронологічні рамки представлені як початок XIX-друга половина XIX століття це період зародження і формування незалежного, спеціалізованого, відповідаючого вимогам часу фінансово-контрольного органу, з появою якого був завершений етап становлення фінансової системи, за результатами якого вдалося реалізувати політику держави щодо створення системи фінансового управління, до якої увійшли три основні частини (дохідна, витратна й контрольна). Створення у першій половині XIX століття нового спеціалізованого органу фінансового контролю, який здобув назву Головне управління ревізії державних рахунків, ознаменувало собою початок нової епохи не тільки для фінансового контролю, але і для розвитку всієї державно-фінансової політики загалом. Започаткування головного управління ревізії дало змогу ліквідувати наявну відомчу ревізійну систему. Найцікавішим моментом, пов'язаним із появою Головного управління ревізії, була наявність у його складі інститутів, що являли собою нове уявлення про систему управління державними органами, що полягало в тому, що із самого початку в ньому уособлювалось дві структури: Державний контроль і Рада. Діяльність та функціонування нового органу здійснювалось на вже існуючих принципах і засадах, що виявилось в тому, що з перших днів його діяльності відбувається функціональна спеціалізація за предметом ревізії – перевірка державних, цивільних і військових рахунків. Цей поділ існував упродовж усього розвитку лічильно-ревізійної діяльності й обумовлювався тим особливим значенням, яке надавалось армії і всьому, що з нею пов'язано. Однак цей період не можна однозначно охарактеризувати позитивно, тому що не було вирішено багато «хронічних» проблем контрольно-ревізійної діяльності, таких як: відсутність системи підготовки співробітників, необхідних для проведення ревізійних заходів, що стало наслідком неоперативності у перевірці документації, що тягло за собою серйозні проблеми, а також загальну слабкість кадрового складу новоутворених органів та установ; великий обсяг документації, особливо по військовому відомству, яка не могла бути перевірена взагалі.

12. Реформування державної політики у сфері функціонування та реалізації, а також подальшого реформування фінансового контролю, здійснювалось у трьох основних напрямках: створення чітких правил ревізійних

заходів; зміна структури центральних контрольних органів; реформування місцевих контрольно-рахункових установ Міністерства фінансів, а також створення інструкцій для їхньої діяльності. Як наслідок, вперше було законодавчо визначено, що фінансовий контроль – це окрема частина державної системи управління, яка має свій чіткий предмет відання, що полягає в спостереженні за правильністю руху казенних і громадських капіталів. Важливим моментом у розвитку фінансового контролю стало розширення функцій Ради державного контролю, що було зроблено для того, щоб імператор отримав можливість не тільки постійної перевірки роботи Державного контролю, а й безпосередньої участі в процесі прийняття рішень в справах, що стосуються контрольно-ревізійної сфери.

В даний період відбувається зміцнення адміністративних позицій Державного контролю як органу влади, що виразилося в отриманні рівної кількості прав для своїх співробітників, по відношенню до інших державних установ та відомств, а по деяких позиціях і перевищуючи їх. Реформуванню піддається найслабша частина фінансово-контрольної системи того часу – її місцеві відділення. Нові контрольні відділення Міністерства фінансів не отримали можливості для здійснення тільки ревізійної діяльності, а продовжували, як і Рахункові експедиції, виконувати дві основні функції: лічильну і ревізійну. Незважаючи на всі проблеми контрольно-ревізійної діяльності, створену в цей період систему не можна вважати невдалою, оскільки все-таки, хоча й в певній мірі, були реалізовані принципи єдності і цілісності контролю.

13. Нормативно-правові форми реалізації державного фінансового контролю можна звести до: 1) ревізії звітів; 2) повторному огляді їх в разі необхідності; 3) нагляду за ходом проведення ревізій. Наявність цих елементів говорить про те, що так звана система «генеральної звітності» закріплена на загальнодержавному рівні володіла всіма необхідними елементами для успішної фінансово-контрольної діяльності складовими обумовлених у нормативно-правових актах.

Варто наголосити, що частина фінансово-контрольного законодавства Російської імперії майже до кінця XIX століття не була єдиною, тому що не існувало відокремленого нормативного акту, що регулював би процес ревізії та звітності міністерств і головних управлінь перед фінансово-контрольними органами. Існували лише спеціальні приватні рахункові статuti для кожного окремого відомства. Найважливішою установою в частині руху казенних коштів було Міністерство фінансів з підзвітною йому системою Казначейства. Саме через Казначейство здійснювався процес як надходження, так і витрачання основної частини грошової маси держави. Таке особливе становище Міністерства фінансів робило його найважливішою установою, на якій зосереджувалася основна увага фінансово-контрольних органів. В силу цього процес перевірки Міністерства фінансів мав певну специфіку в порівнянні з іншими міністерствами та головними управліннями.

14. Виходячи із загальної теорії права суб'єктом фінансово-контрольних правовідносин у розглянутий нами період, було Головне управління ревізії державних рахунків, а згодом – Державний контроль. На місцях об'єктом контрольних відносин були рахункові експедиції, а потім Контрольні відділення міністерства фінансів Російської імперії, а також інші існуючі в той час внутрішньовідомчі контрольні відділи і чиновники Міністерств та державних управлінь, які серед іншого перевіряли оборот державних і громадських коштів своєї установи. Кожна структурна одиниця в системі державного фінансового контролю характеризувалась певним власним обсягом повноважень в лічильно-ревізійній сфері зі строго визначеними функціями і предметом дослідження. Натомість за суб'єктним критерієм правовідносин ревізійна діяльність мало відрізнялася від сучасної системи, розподіляючись на дві основні частини: як діяльність самих державних органів, які здійснювали ревізію та як діяльність конкретних чиновників, які відповідають за рух грошових коштів в установах.

15. Фінансово-контрольні правовідносини в досліджуваній період складалися безпосередньо в процесі проведення контрольно-ревізійних заходів, наслідком чого була відмінність їх від інших публічних правовідносин. Державний контроль був повністю незалежним від інших державних установ, що наділяло його особливим статусом в системі державного устрою Російської імперії, але це був ще молодий, повністю не сформульований інститут державної влади, що послаблювало його позиції по відношенню до інших, більш сильних міністерств і державних управлінь, що не сприймали його серйозно. Разом з тим протягом усього досліджуваного періоду спостерігається стійка тенденція підвищення статусу контрольно-ревізійних органів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Карп'як О. О. Генезис теорії публічного управління та фінансової діяльності держави у системі політико-правових учень (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. Том 2. С. 23–28.
2. Карп'як О. О. Еволюція становлення поняття «фінанси» у системі політико-правової думки (XVIII-XX століття): історико-правовий аналіз. *Правові новели*. 2020. № 12. Том 2. С. 35–41.
3. Карп'як О. О. Державно-управлінська та фінансова діяльність на українських територіях (XVIII – перша половина XIX століття). *Право і суспільство*. 2020. № 3. Том 2. С. 55–60.
4. Карп'як О. О. Концептуальні аспекти становлення державного кредиту і фінансів підприємств та організацій як ключових елементів фінансової системи (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії). *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4 (70). Том 2. С. 47–52.
5. Карп'як О. О. Система нормативно-правового регулювання

финансовой деятельности (на материалах украинских губерний в составе Российской империи). *Економика и право Казахстана*. 2020. № 02 (548). С. 14-18.

6. Карп'як О. О. До питання щодо визначення концептуальних основ фінансового контролю (на матеріалах на українських губерній у складі Російської імперії). *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 17–18 січня 2020 р. Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 10–13.

7. Карп'як О. О. Особливості становлення законодавчих засад фінансового контролю (на матеріалах на українських губерній у складі Російської імперії). *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 14–15 лютого 2020 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 8–11.

8. Карп'як О. О. Нормативно-правові форми здійснення фінансового контролю (на матеріалах на українських губерній у складі Російської імперії). *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 6–7 березня 2020 р. Харків : ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2020. С. 8–11.

9. Карп'як О. О. Правовий статус та система органів та установ по забезпеченню фінансового контролю (на матеріалах на українських губерній у складі Російської імперії). *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р. Запоріжжя : Запорізька міська Громадська організація «Істина», 2020. С. 19–22.

10. Карп'як О. О. Джерела правового регулювання фінансової діяльності (на матеріалах на українських губерній у складі Російської імперії). *Legal, Economic Science and Praxis: Journal of Law and Social Sciences*. ICSR-I. 2020. P. 16-18.

АНОТАЦІЯ

Карп'як О. О. Становлення та трансформація фінансової системи в Україні (XVIII-XX століття): історико-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2021.

У вказаному дисертаційному досліджено всебічно розглянуто становлення та трансформацію фінансової системи в Україні. Всебічно охарактеризовано становлення та розвиток фінансово-правових відносин на українських територіях у їх історико-правовому осяганні. Визначено специфіку становлення окремих

фінансових зобов'язань та їх значення у державній політиці в залежності від хронологічних рамок, а також інститут державного фінансового контролю як форму забезпечення фінансової політики.

Ключові слова: фінанси, фінансова система, українські території у складі Російської імперії, державне управління, фінансова діяльність, фінансовий контроль, державне регулювання фінансів.

АННОТАЦИЯ

Карпьяк О. О. Становление и трансформация финансовой системы в Украине (XVIII-XX век): историко-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 «Теория и история государства и права, история политических и правовых учений» (081 – Право). Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2021.

В указанном диссертационном исследовании всесторонне рассмотрено становление и трансформацию финансовой системы в Украине. Всесторонне охарактеризованы становление и развитие финансово-правовых отношений на украинских территориях в их историко-правовом постижении. Определена специфика становления отдельных финансовых обязательств и их значение в государственной политике в зависимости от хронологических рамок, а также институт государственного финансового контроля как форму обеспечения финансовой политики.

Констатировано, что становление и трансформация финансовой системы в исследуемый период не определялась линейным характером, а отсутствие четких и взвешенных механизмов государственной финансовой политики характеризовали ее как стихийную деятельность отдельных органов государственной власти направленную на получение денежных ресурсов для покрытия расходов того или иного органа государственного управления, а также обеспечение его необходимыми материально-техническими ресурсами, а в отдельных случаях – финансирование отдельной ключевой функции государства, например ведения войны или содержание определенных слоев общества.

Определено, что формирование и трансформация структурных элементов финансовой системы осуществлялось через призму абстрактных форм правового регулирования общественных отношений и их видоизменения в специализированные функции отдельных органов государственного управления по обеспечению финансового контроля.

Ключевые слова: финансы, финансовая система, украинские территории в составе Российской империи, государственное управление, финансовая деятельность, финансовый контроль, государственное регулирование финансов.

SUMMARY

Karpiak O. O. The formation and transformation of the financial system in Ukraine (XVIII-XX centuries): historical and legal research.

Thesis for a Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.01 –Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Scholars. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2021.

In the dissertation research the formation and transformation of the financial system in Ukraine is comprehensively considered. The formation and development of financial and legal relations in the Ukrainian territories in their historical and legal comprehension comprehensively described. The specifics of the formation of individual financial obligations and their importance in public policy depending on the chronological framework, as well as the institution of public financial control in the form of financial policy.

The introduction to the dissertation presents the relevance of the topic, defines its relationship with scientific programs, plans, topics, purpose and objectives of the study, its object and subject, research methods, reveals the scientific novelty and practical significance of the results, provides data on their testing and work structure.

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time in legal science an attempt was to provide a conceptual justification and historical and legal analysis of the process of formation and transformation of the financial system in Ukraine in the XVIII - XX centuries. Within the dissertation a number of scientific conceptual provisions, conclusions and generalizations substantiated, which are important for the historical and legal science of Ukraine and can be taken into account in the process of Ukrainian state formation, in particular argued that the formation and transformation of the financial system was not determined by the linear nature, and the lack of clear and balanced mechanisms of public financial policy characterized it as a spontaneous activity of certain public authorities aimed at obtaining financial resources to cover the costs of a government body. Providing it with the necessary material and technical resources, and in some cases – financing a separate key function of the state, such as waging war or maintaining certain segments of society

Keywords: finance, financial system, Ukrainian territories within the Russian Empire, public administration, financial activity, financial control, state regulation of finance.